

Η ανατολική Ανατολία

(το δεύτερο μέρος του οδοιπορικού Πόντος – Ανατολία)

της Μαριάννας Κορομηλά

Μέχρις εδώ το φωτογραφικό οδοιπορικό μας στη βόρεια Μικρά Ασία και τον Πόντο ακολούθησε την πορεία ενός ταξιδιώτη που, με αφετηρία την Πόλη, κατευθύνεται ανατολικά για να πάει από τον Βόσπορο στην Κολχίδα.

Στην Τραπεζούντα όμως, αντί να συνεχίσουμε τον δρόμο κατά μήκος της ακτής ως τα τουρκοσοβιετικά (τουρκογεωργιανά) σύνορα, στραφήκαμε προς τον Νότο. Πήραμε την παμπάλαιη οδό των караβανιών, διασχίσαμε εγκάρσια τη ραχοκοκαλιά των ποντιακών βουνών, διαβήκαμε το πέρασμα της Ζύγανας και φτάσαμε στην ακριτική Μεσοχαλδία.

Εδώ, στις μεταλλοφόρες πλαγιές της περιοχής Αργυρουπόλεως, βρίσκεται το φυσικό σύνορο της ποντιακής ενδοχώρας. Η νοτιότερη πόλη του Ανατολικού Πόντου, η Αργυρούπολις (Gümüşhane), απέχει 113 χιλιόμετρα από την Τραπεζούντα.

Η παράξενη αίσθηση της ερημιάς που πλανιέται ολόγυρα, στα γυμνά βουνά, και οι οχυροί βραχόλοφοι που φρουρούν τα φαράγγια φανερώνουν τον μεθοριακό χαρακτήρα του τόπου. Εδώ σβήνουν οι τελευταίοι απόηχοι του Εύξεινου Πόντου και φτάνουν, άλλοτε επιθετικοί κι άλλοτε ανεπαίσθητοι, οι ήχοι των μακρινών πολιτισμών άλλων λαών.

Από την Αργυρούπολη ο δρόμος των караβανιών στρίβει ανατολικά για το Ερζερούμ, τη βυζαντινή Θεοδοσιούπολη. Ανεβαίνει ως τα 2.400 μέτρα, κατεβαίνει στα 1.700 και συνεχίζει, πάντα ανατολικά, για να εισχωρήσει τελικά στον ιδιόμορφο αυτό κόσμο του εσωτερικού οροπεδίου.

Το οροπέδιο και οι άνθρωποι από το Αραράτ ως τον Αντίταυρο

Μία αχανής έκταση, ένα πεδίο ανυψωμένο στα 2.000 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Ένα συνεχές χορτολίβαδο, που διακόπτεται από τα πανύψηλα ηφαίστεια της Αρμενίας και τους μεγάλους ποταμούς που κατευθύνονται προς τη Γεωργία και τη Μέση Ανατολή. Μια λεκάνη αποκλεισμένη από τα ορεινά τείχη του Πόντου, στον Βορρά, το Αραράτ και τον πελώριο Καύκασο, στα Βορειοανατολικά, τα κουρδικά όρη και την οροσειρά του Αντίταυρου, στα Νότια. Ανατολικά, τα λιβάδια εκτείνονται προς την Περσία. Δυτικά, κατεβαίνουν ομαλά ως το καππαδοκικό οροπέδιο και την κεντρική Μικρά Ασία.

Αυτός ο πελώριος εσωτερικός διάδρομος, από την ασιατική Ανατολή προς την ασιατική Δύση, βρίσκεται ανάμεσα στη «Μικρά» και την υπόλοιπη Ασία. Η θέση του, σε σχέση με τον ευρύτερο χώρο, αναλογεί στη θέση και τη λειτουργία ενός ώμου. Ο κορμός είναι η Ασιατική ήπειρος. Ο βραχίονας είναι η δυτική προέκτασή της, η χερσόνησος την οποία οι συγγραφείς της Πρωτοβυζαντινής εποχής ονόμασαν Μικρά Ασία. Οι Τούρκοι αποκαλούν Ανατολία ολόκληρη τη μικρασιατική χερσόνησο και ανατολική Ανατολία, το οροπέδιο πέρα από την Καππαδοκία ως τα τουρκο-ιρακινά και τουρκο-ιρανικά σύνορα. Ο όρος αυτός έχει επικρατήσει διεθνώς. Κανείς όμως δεν μπορεί να παραγνωρίσει ούτε τη γεωγραφική ούτε την ιστορική πραγματικότητα.

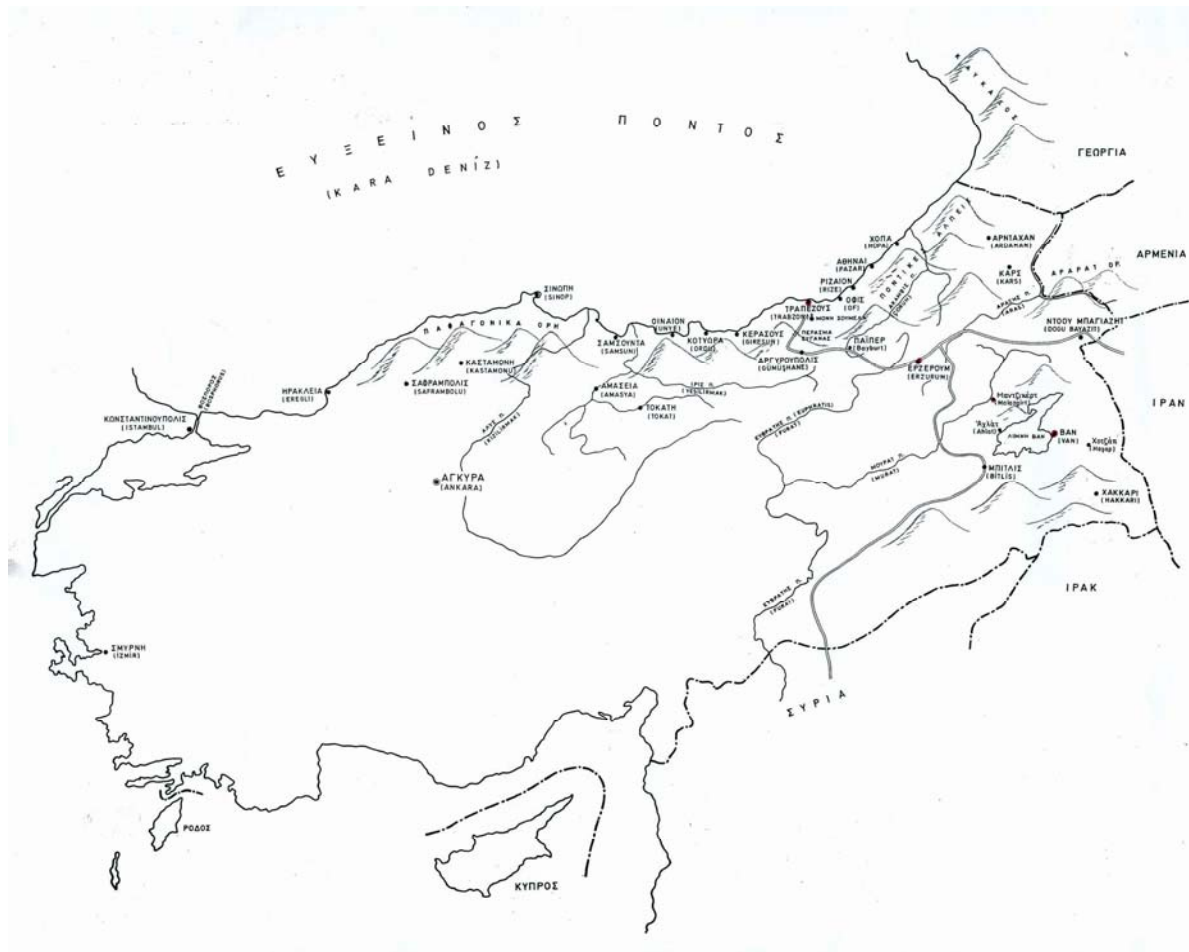
Βρισκόμαστε στα υψίπεδα πίσω και πέρα από τις ανατολικές άκρες της Μικράς Ασίας. Στην καρδιά του αρχαίου Βασιλείου των Ουραρτού. Στις παρυφές των μεγάλων προϊστορικών πολιτισμών των Σουμερίων και των Ασσυροβαβυλωνίων της Μεσοποταμίας, καθώς και των Χετταίων της εσωτερικής Μικρασίας. Στα ακαθόριστα σύνορα της Περσικής Αυτοκρατορίας και του Βασιλείου της Ιβηρίας (Γεωργίας) με τη Ρωμαϊκή και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Στη μεθόριο του αραβικού κόσμου της Μέσης Ανατολής. Στις άκρες του Κουρδιστάν. Στις άκρες του Πόντου. Στο κέντρο της Μεγάλης (ιστορικής) Αρμενίας.

Πολιτιστικός κόμβος, κέντρο και σύνορο, το εκτεταμένο οροπέδιο υπήρξε κοιτίδα λαμπρών πολιτισμών, αλλά και πέρασμα μεταναστών, στρατών και νομάδων, καθώς και προσωρινός χώρος εγκατάστασης όλων των λαών που, τόσο από τα ανατολικά όσο και από τα νότια, θέλησαν να εισχωρήσουν στη Μικρά Ασία για να κατακτήσουν πρώτα το εσωτερικό και να απλωθούν αργότερα ως τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα.

Παρ' όλη όμως την τόσο πλούσια πολιτιστική και εθνική στρωματογραφία και τις τόσο έντονες επιδράσεις των κυρίαρχων ή των γειτονικών λαών, τίποτα δεν μπορεί να ξεπεράσει σε δύναμη την υποβολή που ασκεί στον ταξιδιώτη το ίδιο το τοπίο. Οι χιονοσκεπείς κώνοι των ηφαιστείων, στα 4.000-5.000 μέτρα, μέσα στον πεντακάθαρο ουρανό. Τα θαυμάσια βοσκοτόπια και οι αλλεπάλληλοι χαμηλοί λόφοι με τα χρυσίζοντα δημητριακά.

Ένας τόπος ανοιχτός, ήρεμος, συγκλονιστικός στην απεραντοσύνη του. Εκατοντάδες χιλιόμετρα δίχως δέντρα και θάμνους. Δίχως ανθρώπινα σημάδια. Δίχως κτίσματα. Μενεξεδένια χρώματα πίσω από τους μαλακούς λόφους. Λίγες οι εναλλαγές του πράσινου. Κιτρινωπά και φαιά τα χώματα. Φαιοκίτρινες και οι αργοκίνητες αγελάδες. Μυριάδες βοοειδή, εκατομμύρια πρόβατα, ο κουρνιαχτός μεγάλων κοπαδιών στο βάθος του ορίζοντα. Ελεύθερες εκτάσεις, ευθείες ατελείωτες. Καθαρή κι ανεμπόδιστη ορατότητα. Κι

όταν πέσει το πρώτο χιόνι, όλα θάβονται, τίποτα δεν εξέχει. Τα νερά παγώνουν. Η καμένη γη χάνεται. Οι δράκοι χώνονται βαθιά μες στα λαγούμια και το οροπέδιο βυθίζεται σε χειμέρια νάρκη.

Η ασιατική Τουρκία (περίγραμμα της ευρύτερης περιοχής). Σημειώνονται οι πόλεις του Πόντου και της ανατολικής Ανατολίας, ανατολικά του Ευφράτη και μέχρι τα σύνορα της Τουρκίας με τη Γεωργία, την Αρμενία, το Ιράν και το Ιράκ. Στο κέντρο περίπου αυτής της περιοχής κυριαρχεί η λίμνη Βαν (έκταση π. 4.000 τετρ χλμ) σε μέσο υψόμετρο 1.750 μέτρα. Το χαρτογράφημα του Νίκου Βλάχου είναι από το φωτογραφικό οδοιπορικό (λεύκωμα) Πόντος – Ανατολία (1989) σ. 7 [δες και Χάρτες στο Συνοδευτικό Υλικό].

Δεκέμβριος του 401 π.Χ. Οι Μύριοι του Ξενοφώντος, στη διάρκεια της φοβερής πορείας τους από την Περσία στην Ελλάδα, μέσω Τραπεζούντος, έχουν μόλις περάσει τα βουνά των Καρδούχων (Κούρδων), έχουν διαβεί με χίλιους κινδύνους τον Κεντρίτη ποταμό (Botan Çay), «ος ορίζει την Αρμενίαν και την των Καρδούχων χώραν» και, αντικρίζοντας τώρα το οροπέδιο και τους «λείους γηλόφους» αναπνέουν γεμάτοι ανακούφιση και χαρά. «Ο δε τόπος ούτος Αρμενία εκαλείτο η προς εσπέραν».

Στρατοπέδευσαν, λοιπόν, στα χιόνια, για να ξεκουραστούν. Αλλά «νυκτερευόντων αυτών ενταύθα επιπίπτει χιών άπλετος, ώστε απέκρυψε και τα όπλα και τους ανθρώπους κατακειμένους». Τα ζώα παγιδεύτηκαν μέσα στο χιόνι. Ενώ οι στρατιώτες, που δεν το 'νωσαν στην αρχή, έτσι όπως τους έθαβε φρέσκο και «ζεστό», μόλις άρχισε να λιώνει επάνω τους, ξύλιασαν. Τότε τινάχτηκε πρώτος ο Ξενοφών κι άρχισε να σχίζει ξύλα για να φτιάξει φωτιά. Αμέσως πετάχτηκε κάποιος άλλος, του πήρε το τσεκούρι και συνέχισε αυτός το καθάρισμα των ξύλων. «Κι άλλοι αναστάντες πυρ έκαιον και εχρίοντο». Άλειψαν, δηλαδή, το σώμα τους με λίπος χοιρινό, σουσαμόλαδο και λάδι πικραμύγδαλου για να αντέξουνε στο κρύο.

Την επομένη, αποφάσισαν να προχωρήσουν όσο πιο γρήγορα μπορούσαν, για να απομακρυνθούν από την περιοχή των φιλοπόλεμων Καρδούχων. «Συσκευασάμενοι δ' ευθύς επορεύοντο διά χιόνος πολλής..., σταθμούς ερήμους τρεις, παρασάγγας πεντεκαίδεκα επί τον Ευφράτην ποταμόν, και διέβαινον αυτόν βρεχόμενοι προς τον ομφαλόν». Το τμήμα αυτό του Ευφράτη ονομάζεται σήμερα Murat. Οι Μύριοι βρέθηκαν κοντά στις πηγές του, γύρω στα 300 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Ερζερούμ, γι' αυτό και μπόρεσαν να τον περάσουν βουτηγμένοι μέχρι τη μέση στα νερά του.

Από κει πορεύτηκαν τρεις σταθμούς, δεκαπέντε παρασάγγες (γύρω στα 83 χιλιόμετρα), μέσα στην κατάλευκη πεδιάδα. Αλλά τα τελευταία χιλιόμετρα ήταν δυσκολότατα, γιατί «άνεμος βορράς εναντίον έπνει». Τους χτυπούσε καταπρόσωπο, τους έκαιγε και τους πάγωνε. Τότε ένας από τους μάντεις είπε να προσφέρουν σφάγιο, θυσία στον άνεμο. Κι αμέσως φάνηκε να κατευνάζεται η οργή του. Αλλά το χιόνι ήταν μια οργιά, δηλαδή σχεδόν δύο μέτρα.

Πολλά υποζύγια, πολλοί αιχμάλωτοι και τριάντα Έλληνες στρατιώτες χάθηκαν. Οι υπόλοιποι πέρασαν τη νύχτα ανάβοντας φωτιές, αλλά τα ξύλα και τα τρόφιμα δεν έφταναν για όλους.

«**Εντεύθεν δε** την επιούσαν ημέραν όλην επορεύοντο διά χιόνος και πολλοί των ανθρώπων εβουλιμίασαν». Για να προφυλάξουν τα μάτια τους από το χιόνι και την αντανάκλαση, φορούσαν ένα μαύρο ύφασμα στο πρόσωπο ή κρατούσαν κάτι σκούρο μπροστά τους κι

έπρεπε να βαδίζουν συνέχεια «των δε ποδών μηδέποτε ησυχίαν έχου», γιατί αλλιώς θα πάγωναν. Αλλά και τη νύχτα κανείς δεν έπρεπε να κοιμηθεί φορώντας υποδήματα, επειδή τα λουριά χώνονταν μέσα στα πρησμένα πόδια και το βοδινό δέρμα γύρω κοκάλωνε.

Όσοι στρατιώτες έχασαν την όρασή τους από το χιόνι κι όσοι έπαθαν κρυοπαγήματα, «υπό του ψύχους τους δακτύλους των ποδών αποσεσηπότας», έμειναν πίσω. Οι άλλοι προχώρησαν και στρατοπέδευσαν κοντά σε ένα αρμενικό χωριό.

Τα σπίτια του χωριού ήταν υπόγεια κι είχαν μια τρύπα σαν στόμα πηγαδιού για είσοδο. Τα ζώα κατέβαιναν από έναν σκαμμένο διάδρομο, ενώ οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν λαξευτές σκάλες. Κάτω υπήρχε μεγάλη ευρυχωρία. Άνθρωποι και ζώα ζούσαν μαζί κάτω από τη γη. «Εν δε ταις οικίαις ήσαν αίγες, οίες, βόες, όρνιθες και τα έκγονα τούτων τα δε κτήνη πάντα χιλώ ένδον ετρέφοντο». Στις υπόγειες αποθήκες υπήρχαν σάβια, κριθάρια, όσπρια και κρασί φτιαγμένο από κριθάρι. Το έπιναν ρουφώντας το μέσα από τα πιθάκια, χρησιμοποιώντας μακριά ή κοντά καλάμια. Το έπιναν ανέρωτο κι ήταν πολύ δυνατό. Όταν όμως το συνήθιζες άκρατο, ήταν πολύ ευχάριστο ποτό.

Ο Ξενοφών δείπνησε με τον «κώμαρχο» του υπόγειου οικισμού και τον διαβεβαίωσε ότι ο στρατός δεν θα πειράξει τίποτα, αν αυτός αναλάβει να τους δείξει τον δρόμο. Τον ρώτησε σε ποια χώρα βρίσκονται, κι ο προεστός απάντησε ότι εδώ είναι η Αρμενία. Τον ρώτησε ξανά για ποιον εκτρέφουν τα άλογα που είχε δει, κι ο Αρμένιος, μέσω του Πέρση διερμηνέα, απάντησε πως τα άλογα ήταν ο φόρος που έστελναν στον βασιλιά της Περσίας. «Ήσαν δ' οι ταύτη ίπποι μείονες μεν των Περσικών, θυμοειδέστεροι δε πολύ». Πήρε, λοιπόν, ένα ζωηρό πουλάρι ο Ξενοφών κι έδωσε από ένα στους στρατηγούς και τους λοχαγούς των Μυρίων. Μοίρασε τους άντρες στα γύρω χωριά κι, αφού χόρτασαν την πείνα τους, ετοιμάστηκαν να συνεχίσουν την πορεία προς τα βόρεια, στη χώρα των Χαλύβων, στις νότιες υπώρειες των Ποντικών Άλπεων.

Ο Αρμένιος «κωμάρχης», που θα τους οδηγούσε, τους δίδαξε τον τρόπο να τυλίγουν με σακιά τα πόδια των αλόγων και των υποζυγίων «όταν διά της χιόνος άγωσιν – άνευ γαρ των σακίων κατεδύοντο μέχρι της γαστρός». Έτσι πορεύτηκαν έως τον ποταμό Άραξ (Aras) κι έφτασαν στο σημείο απ' όπου θα τον διάβαιναν. Εκεί, τους περίμεναν οπλισμένοι οι Χάλυβες, οι Τάοχοι και οι Φασιανοί.

Έτσι περιγράφει ο Ξενοφών, στο Βιβλίο Δ' της *Κύρου Αναβάσεως*, τις κακουχίες των Ελλήνων μισθοφόρων που επέστρεφαν από τη Βαβυλώνα, όταν, μετά τον θάνατο του Κύρου και κυνηγημένοι από τα στρατεύματα του Αρταξέρξη, αναγκάστηκαν να διασχίσουν το αρμενικό οροπέδιο μέσα στο καταχείμωνο.

Ανάλογη βαρυχειμωνιά αντιμετώπισε και ο στρατός του αυτοκράτορα Ηράκλειου, ο οποίος, χίλια χρόνια αργότερα, χρησιμοποίησε πέντε φορές τον αρμενικό «διάδρομο» για να μετακινηθεί ταχύτατα και να χτυπήσει αιφνιδιαστικά τους Πέρσες, άλλοτε στη δυτική Κασπία, το 624, άλλοτε στην Καππαδοκία και στη Μεσοποταμία και τέλος μέσα στην ίδια την Περσία, τον χειμώνα του 627-628. Όμως, όσο κι αν η ηράκλεια εκστρατεία αποτελεί μια ηρωικότατη εποποιία, που διαδραματίστηκε κάτω από τις πιο δυσμενείς στρατιωτικές, πολιτικές και καιρικές συνθήκες, δεν μπορεί να συγκριθεί με την «Κάθοδο των Μυρίων». Ο Ηράκλειος διέθετε ιππείς συνηθισμένους στο παγερό κρύο και το μεγάλο υψόμετρο. Τα μέρη που διασχίζανε τους ήτανε γνωστά. Σε πολλές περιοχές υπήρχε εκτεταμένη ρωμαϊκή-βυζαντινή υποδομή και η εμπειρία των μακρόχρονων περσικών πολέμων ήταν πολύτιμη. Πολλοί ανώτεροι και κατώτεροι βαθμοφόροι προέρχονταν από τη βυζαντινή Αρμενία και τις άλλες ανατολικές επαρχίες, ενώ ο ίδιος ο Ηράκλειος καταγόταν από μια παλαιά αρμενική οικογένεια, που μέλη της είχαν υπηρετήσει για πολλά χρόνια στα ανώτατα αξιώματα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Οι Μύριοι ήταν Σπαρτιάτες, Αθηναίοι, Βοιωτοί, Κρήτες, Ροδίτες, που πορεύονταν πεζή διασχίζοντας χώρες ολότελα άγνωστες κι εχθρικές. Η πρώτη ελληνική πόλη, βόρεια της Βαβυλώνας, απείχε 1.700 χιλιόμετρα, μια διαδρομή έξι μηνών για τους Έλληνες μισθοφόρους. Όλος ο δρόμος είναι σπαρμένος με τα κόκαλά τους. Όσοι σώθηκαν κι έφτασαν στην παραθαλάσσια Τραπεζούντα το χρωστούν στην ιδιοφυΐα του Ξενοφώντος και στη λυσσαλέα επιθυμία να επιβιώσουν.

Όμοιες κακουχίες με αυτές που αποδεκάτισαν τους Μυρίους, τον άγριο χειμώνα του 401-400 π.Χ., ξανάζησαν οι δικοί μας, Πόντιοι και Μικρασιάτες, όταν εξαναγκάστηκαν να βαδίσουν στους ίδιους δρόμους στη διάρκεια των οργανωμένων διωγμών του 1914-1919. Το κακό ξεκίνησε με τη γενική επιστράτευση του αντρικού χριστιανικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ο οποίος υποχρεώθηκε να πολεμήσει εναντίον των Ρώσων στο μέτωπο του Καυκάσου. Όσοι επέζησαν βρέθηκαν στα «Τάγματα Εργασίας» να σπάνε πέτρα και να ανοίγουνε δρόμους στην περιοχή του Ερζερούμ. Μετά την κατάληψη της Τραπεζούντας από τους Ρώσους, το 1916, οι διωγμοί κορυφώθηκαν. Διατάχθηκε η μεταφορά των Ελλήνων από τις παράλιες πόλεις του Πόντου στο εσωτερικό, για να μην βοηθήσουν τους ομοθρήσκους τους να προχωρήσουν δυτικότερα. Το προληπτικό αυτό μέτρο περιελάμβανε την έξωση των παιδιών, των γυναικών και των γερόντων.

Ο Χατζηγιώργης Δημητριάδης, που πορεύτηκε μαζί με τους 2.800 εξόριστους Τριπολίτες, ανήκει στην ομάδα των 300 διασωθέντων συμπολιτών του. Η διήγησή του καταγράφηκε από την ιστορικό Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ στο βιβλίο της *Η Τρίπολη του Πόντου*.

«**Το χιόνι τύφλωνε τα μάτια, τα πόδια δεν λέγανε να πάνε πια μπροστά, η ανάσα πάγωνε μέσα στο στόμα και σαράντα από μας μείνανε για πάντα θαμμένοι στο χιόνι. Σαν τα χαμένα αγρίμια φωνάζαμε μέσα στην καταιγίδα τους δικούς μας. Κι ερχόταν η ηχώ, ώι... ώι... μανίτσα. Έμπαινε ο Μάρτης του '17 κι από τον Νοέμβριο του '16, που είχαμε ξεκινήσει από την Κερασούντα 13.000 άνθρωποι, δεν μείναμε παρά 800**».

Όλο το οροπέδιο είναι σπαρμένο με τα κόκαλά τους.

«**Όταν θα φτάσεις** στο Ερζερούμ, παιδί μου, να σκύψεις να φιλήσεις το χώμα» είπε κάποτε ο Μηνάς Μηναιΐδης στην κόρη του. «Μας είχαν πάρει από την Σπάρτη της Πισιδίας. Βαδίσαμε 1.500 χιλιόμετρα. Όσοι δεν πεθάναμε στον δρόμο από την εξάντληση, πηγαίναμε εδώ για εκτέλεση. Ο διοικητής του στρατοπέδου στο Ερζερούμ ζήτησε έναν γραμματιζούμενο να ξέρει να γράφει και τούρκικα. Παρουσιάστηκα και με κράτησε. Έτσι σώθηκα».

Τα υψίπεδα της ανατολικής Ανατολίας, λοιπόν. Ένας χώρος συγκλονιστικός. Προϊστορικοί, αρχαίοι, μεσαιωνικοί πολιτισμοί, παλαιότατα έθνη και μετακινούμενοι λαοί που χάθηκαν. Επιδρομείς και νομάδες που σάρωσαν τον τόπο. Στρατεύματα και άμαχοι πληθυσμοί που πότισαν το οροπέδιο με το αίμα τους.

Λαοί καυκασιανής καταγωγής. Σκληραγωγημένοι και ανθεκτικοί. Μαθημένοι να ζουν στους ανοιχτούς ορίζοντες κοντά στον ουρανό. Γαιοκτήμονες, μεγαλοβοσκοί και αλογοτάρηδες που δεν υποτάχθηκαν στους ξένους κυρίαρχους, αλλά και δεν κατάφεραν να συνενώσουν τις δικές τους δυνάμεις για να αντισταθούνε κατά κράτος στους κατακτητές Πέρσες, Ρωμαίους, Βυζαντινούς, Άραβες, Σελτζούκους, Μογγόλους, Τουρκομάνους κι Οθωμανούς.

Λαοί ινδοευρωπαϊκής καταγωγής. Ένοπλοι βοσκοί που κράτησαν τα βουνά στον Νότο αιώνες ώσπου έμαθαν, πολύ αργά, τι σήμαιναν τα πετρέλαια στα έγκατα της γης τους.

Εκχριστιανισμένοι λάτρεις του θεού Μίθρα, του Χαλντί, της θεάς Αναΐτιδος και της Ισάρτης. Ανυποχώρητοι Γρηγοριανοί, φανατικοί Νεστοριανοί, πιστοί Ορθόδοξοι, ηρωικοί καλόγεροι, Μονοφυσίτες ασσυριακής προέλευσης, πυροβάτες και αιρετικοί Παυλικιανοί, παλαιοί Μαζδαϊστές και Δυϊστές. Λαοί που αντιμετώπισαν τον κόσμο γύρω –τα φυσικά φαινόμενα, το ζωικό βασίλειο, αλλά και τις ιστορικές εξελίξεις που τους αφορούσαν έμμεσα ή άμεσα– με αρχέτυπους μύθους και με παραβολές, με διδακτικά αποσπάσματα

από την Παλαιά Διαθήκη και με παραμύθια που επαναλαμβάνονταν κάθε χειμώνα από την εποχή του Κατακλυσμού.

Πολυπληθείς ομάδες Τουρκομάνων κτηνοτρόφων που ήρθαν από τα υψίπεδα της κεντρικής Ασίας, αναζητώντας νέα βοσκοτόπια, κι έστησαν τις 300.000 κωνικές ή θολωτές σκηνές τους, τις «γιούρτες», στις απέραντες εκτάσεις της παραμεθορίου. Λαοί αμάθητοι στο περιττό. Τέλειοι στο αυστηρά αναγκαίο: καταπληκτικοί τοξότες, άριστοι κυνηγοί, μαθημένοι να ζούνε πάνω στα άλογα.

Εξισλαμισμένοι Σαμάνες, Βουδιστές, Νεστοριανοί και Ζωροάστρες. Προσηλυτισμένοι από εξτρεμιστές Σίιτες. Γοητευμένοι από τους «γκαζί» του ιερού πολέμου, τους περιπλανώμενους «σούφι», τους «ασήκιδες» και τους σεβάσιμους «μπαμπά», που τους μιλούσαν για την προσέγγιση του Θεού μέσα από τον δρόμο της καρδιάς.

Και χιλιάδες περαστικοί. Ανώνυμοι και επώνυμοι έμποροι που πήγαιναν από την Κίνα, το Αφγανιστάν, την Ινδία, την Περσία ή τη Συρία στην Τραπεζούντα, στην Καισάρεια ή στο Ικόνιο. Ανώνυμοι κι επώνυμοι άγιοι και σοφοί, μαστόροι και τεχνίτες, έπαρχοι και τελωνειακοί, γεωγράφοι και προσκυνητές, μισθοφόροι και τυχοδιώκτες, περιπλανώμενες ψυχές, αιχμάλωτοι και καταδιωκόμενοι, πρόσφυγες και μετανάστες. Αυτοκράτορες, βασιλιάδες, χαλίφες, εμίρηδες, σουλτάνοι, στρατηγοί και στρατιώτες. Γείτονες και αντίπαλοι.

Κι όμως πέρα από όλα αυτά, που φορτίζουν τόσο έντονα τη διάφανη ατμόσφαιρα, το ίδιο το οροπέδιο, με την απεραντοσύνη του και την απέρριτη ομορφιά του, εξακολουθεί να λειτουργεί καταλυτικά για τον άνθρωπο.

Όπως η γεωγραφία και η εθνογραφία του οροπεδίου, έτσι και η ιστορία του είναι εντελώς διαφορετική από την ιστορία των βουνών του Πόντου και του παραθαλάσσιου μετώπου. Οι σχέσεις όμως ανάμεσα στις τρεις αυτές περιφέρειες είναι τόσο άμεσες, και η ζωή των ανατολικών παραλίων τόσο εξαρτημένη από τις συνθήκες που επικρατούν πίσω από τα βουνά, ώστε δύσκολα θα μπορούσε να γίνει κατανοητή η ιδιόμορφη ιστορία του Πόντου, αν έλειπε η γνώση της ενδοχώρας. Άλλωστε ο κυρίαρχος του οροπεδίου ορίζει τη φύση των σχέσεων που θα έχει με τον Πόντο, πράγμα που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό το είδος της ζωής των Ποντίων. Γιατί, μόλο που τα βουνά διασφαλίζουν τα παράλια, όταν οι εμπορικές επικοινωνίες παρεμποδίζονται, η οικονομία των λιμανιών μαραζώνει, η άμυνα ενισχύεται κι ο τόπος μεταβάλλεται σε οχυρό.

Εξαιτίας των πολέμων και των διαδοχικών, αλληπάλληλων, κατακτήσεων του οροπεδίου, ο Ανατολικός Πόντος έζησε σε πλήρη απομόνωση για μεγάλα χρονικά διαστήματα, από τα

υστερορωμαϊκά χρόνια μέχρι την εποχή των Μεγαλοκομνηνών. Έντεκα αιώνες με τους Πέρσες, τους Άραβες, τους Σελτζούκους, τους Μογγόλους και τους Τουρκομάνους προ των πυλών.

Οι συνθήκες ειρήνης ή οι συμφωνίες ελεύθερης επικοινωνίας για τη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου ήταν η μόνη δυνατότητα να ανασάνει κάπως αυτός ο πολιορκημένος ακριτικός τόπος. Και δεν ήταν τυχαία η απόφαση του Ιωάννη Δ΄ του Μεγάλου Κομνηνού να παντρέψει την κόρη του, τη Δέσποινα, με τον Ουζούν Χασάν, ηγέτη των Ασπροπροβατάδων (Akkoynlu). Ο Τουρκομάνος γαμπρός του θα εξασφάλιζε τα νότια της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντος και θα βοηθούσε τους Πόντιους να αντιμετωπίσουν την οθωμανική απειλή. Ήταν όμως πια πολύ αργά.

Γύρω από τη λίμνη Βαν

Είναι Αύγουστος. Καιρός του θερισμού. Ο μήνας των μεγάλων επιδρομών.

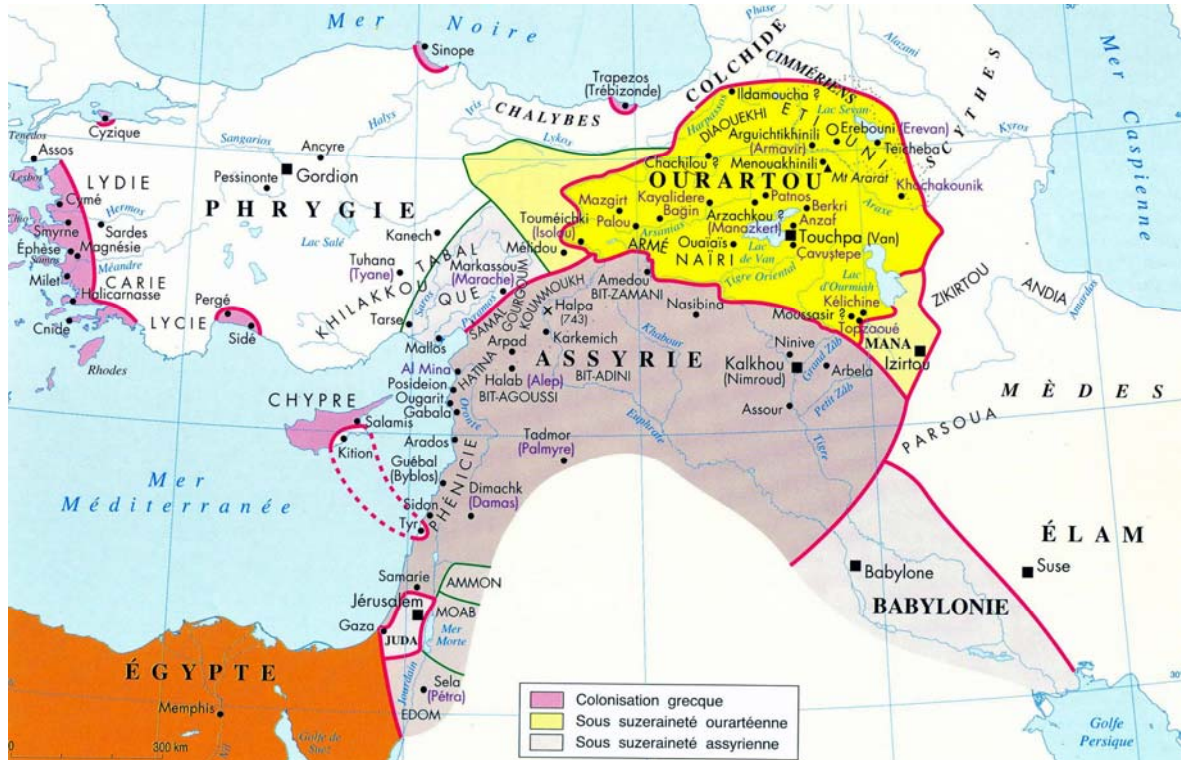
Οι ληστοκτηνοτρόφοι γείτονες παρακολουθούσαν από μακριά τους εργατικούς αγρότες. Και μόλις υψώνονταν οι τελευταίες πελώριες θημωνιές, εισέβαλλαν καλπάζοντας στις εκτεταμένες πεδιάδες. Άρπαζαν τη σοδειά και ό,τι άλλο έβρισκαν, έβαζαν φωτιά στους αχυρώνες κι έφευγαν.

Από την εποχή που εγκαταστάθηκαν οι Ουραρτού στα υψίπεδα της Ανατολίας, γύρω στο 1300 π.Χ., το αλέτρι του γεωργού πέρασε άπειρες φορές από δω και το υνί έσκαψε βαθιά τα πλούσια χώματα. Και οι εχθροί όμως πέρασαν άπειρες φορές από δω. Οι οπλές των αλόγων τους κατέσκαψαν τη γη.

Οι Ουραρτού ήταν σπουδαίοι πολεμιστές και εξαιρετικοί ιππείς. Αρκετά συχνά, μάλιστα, πέρασαν κι αυτοί τα σύνορα του βασιλείου τους για να χτυπήσουν τους Χάλυβες και τους Κόλχους, που κατείχαν τις μεταλλοφόρες πλαγιές στα νότια των Ποντικών Άλπεων. Η πεδινή όμως φύση του τόπου τους παρέχει πάμπολλες δυνατότητες στον επιτιθέμενο, ενώ τις στερεί από τον αμυνόμενο. Άλλωστε, η συγκομιδή είναι πάντα στο έλεος αυτού που την επιβουλεύεται. Κι ο εγκαταστημένος λαός επιδιώκει την ηρεμία, για να δει τον κόπο του να καρποφορεί.

Για να αντιμετωπίσουν τις ληστρικές επιθέσεις, οι Ουραρτού έχτισαν δεκάδες μικρά κάστρα στους χαμηλούς λόφους της πεδιάδας κι οχύρωσαν τους αγροτικούς οικισμούς με τείχη φτιαγμένα από άψητες πλίνθους και μικρούς πέτρινους κύβους. Προστατευμένο ήταν και το καταπληκτικό αρδευτικό δίκτυο, που πότιζε όλες τις γεωργικές καλλιέργειες και

τους πλούσιους αμπελώνες. Οι υπόγειοι πήλινοι σωλήνες ξεκινούσαν από τον ποταμό Άραξη (Aras) και κατέληγαν στην πρωτεύουσα του βασιλείου, στην ανατολική άκρη της λίμνης Βαν, 400 χιλιόμετρα νοτιότερα.

Η Δυτική Ασία στα τέλη του 8ου π.Χ. αιώνα. Με κέντρο τη λίμνη Βαν, τα ομόσπονδα βασίλεια των Ουραρτού (κίτρινο στον χάρτη), στο απόγειο της ακμής τους εκτείνονταν σε μία πολύ ευρύτερη περιοχή που έφτανε μέχρι τις λίμνες Σεβάν (στη σημερινή Αρμενία) και Ουρμιά (Ουρουμίγιε, στο ΒΔ Ιράν). Την ίδια εποχή, επεκτείνονται οι Ασσύριοι από τη Μεσοποταμία (σημερινό Ιράκ, μπλε στον χάρτη) προς τα δυτικά και φτάνουν έως τη Μεσόγειο, ενώ αρχίζει ο δεύτερος μεγάλος αποικισμός των Ελλήνων προς την Ανατολή. Από το βιβλίο: Atlas Arménie (2001) σ. 15 [δες και Χάρτες στο Συνοδευτικό Υλικό].

Είναι Αύγουστος, λοιπόν, και διασχίζουμε το οροπέδιο με τις πελώριες θημωνιές, όπως τότε που οι μεγάλοι πολιτισμοί του τέλους της Χαλκής εποχής, ο χιτιτικός κι ο μυκηναϊκός, ήταν ακόμα ακμαίοι και οι Ουραρτού είχαν μόλις εμφανιστεί στο προσκήνιο της ιστορίας. Η παλαιότερη αναφορά του ονόματός τους χρονολογείται στο 1275 π.Χ.

Ουραρτού σημαίνει «δυτικό Αραράτ» και, κατ' επέκταση, οι άνθρωποι που κατοικούν δυτικά του Αραράτ. Ανήκαν στο γένος των καυκασιανών εθνοτήτων αλλά κι αυτοί, όπως και οι Αρμένιοι που τους διαδέχτηκαν, ήταν κράμα προϊστορικών λαών. Ένα μίγμα μεσοποταμιακό-σημιτικό-ιρανικό-καυκασιανό.

Ο πολιτισμός τους είχε τον δυναμισμό του καυκασιανού πολιτισμού και η μεγάλη ανάπτυξη της μεταλλουργίας και μεταλλοτεχνίας συνδέεται με την καυκασιανή τους ρίζα.

Την υδραυλική τέχνη την οφείλουν στη γειτονική Μεσοποταμία. Από αυτόν τον χώρο, καθώς και από την κοντινή Συρία, κληρονόμησαν και τη σφηνοειδή γραφή με την οποία χάραζαν τις επιγραφές τους τόσο στα ασσυριακά όσο και στη γλώσσα τους. Αλλά και τα κτίσματά τους, κυρίως εκείνα τα επιβλητικά τείχη της πρωτεύουσας στο Βαν, θυμίζουν τις οχυρώσεις των πόλεων της Συρίας.

Ήταν θαυμάσιοι υφαντουργοί και λάτρευαν τα πρόβατα, όπως όλοι οι λαοί της Μέσης Ανατολής και οι μεγάλοι κτηνοτροφικοί λαοί των ασιατικών οροπεδίων. Τα μικρά χάλκινα κι ασημένια πρόβατα της πλουσιότητας συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου στο Βαν, καθώς και τα μεγάλα βασάλτινα ζώα που βρίσκονται στον κήπο του Μουσείου, φανερώνουν τη σημασία που απέδιδε ο «πολυπρόβατος» αυτός λαός στο ζώο το οποίο στήριζε την οικονομία του. Δεκάδες αφιερώματα, χάλκινα ελάσματα, ζώνες, κοσμήματα, ακόμα και κουδούνια, απεικονίζουν ποιμνία και πρόβατα με μεγάλα γυριστά κέρατα και μακριά τρίχα.

Ο ταύρος ήταν κι εδώ το ιερό ζώο. Ο θεός της βροχής Τεσέμπα στέκει ορθός πάνω στην πλάτη του δυνατού ζώου, κρατώντας το Δέντρο της Ζωής.

Το πάθος όμως των Ουραρτού, όπως και των Περσών κι όλων των ασιατικών λαών, καθώς και των Κιμμερίων του Καυκάσου, ήταν τα άλογα. Και οι έφιππες Αμαζόνες, που τόσο εντυπωσίασαν τους Έλληνες, ανήκαν κι αυτές στην ίδια φυλετική ομάδα. «Ούτω δ' εστίν υπόβοτος σφόδρα η χώρα», γράφει ο Στράβων για την Αρμενία στα *Γεωγραφικά* του. Οι Αρμένιοι, όπως και οι Καππαδόκες, πλήρωναν με άλογα τον ετήσιο φόρο στους Πέρσες κυρίαρχους, ενώ, αργότερα, και οι δύο αυτοί ιπποτρόφοι λαοί μετείχαν στα επίλεκτα σώματα του βυζαντινού ιππικού και εργάζονταν στους αυτοκρατορικούς

στάβλους της Κωνσταντινουπόλεως. Για τις βαριές δουλειές και τις μεταφορές, οι Ουραρτού χρησιμοποιούσαν καμήλες, μουλάρια, γαϊδούρια και βόδια. Για τους ορεινούς δρόμους είχαν κατασκευάσει μικρά κι ελαφρά κάρα.

Γύρω στο 900 π.Χ., οι διάφοροι γαιοκτήμονες και μεγαλοβοσκοί συγκρότησαν ένα είδος ομόσπονδου κράτους με αρχηγό έναν κοινά αποδεκτό βασιλιά. Η κεντρική εξουσία έδρευε στον λόφο που βρίσκεται στην ανατολική άκρη της λίμνης Βαν (Τούσπα, για τους Ουραρτού, Θωσπίτις, για τους Έλληνες). Ο πρώτος ηγεμόνας, που αναφέρεται στις επιγραφές, ονομαζόταν Αράμ και βασίλευσε από το 860 ως το 840 π.Χ. Την ίδια εκείνη εποχή, στη Μεσοποταμία και τη Συρία κυριαρχούν οι Ασσυροβαβυλώνιοι. Στην εσωτερική Μικρασία οι Φρύγες. Κι ο ελληνικός πολιτισμός, στις δύο πλευρές του Αιγαίου, διανύει τη Γεωμετρική του φάση.

Διασχίζουμε, λοιπόν, το αρχαίο Βασίλειο των Ουραρτού. Αφήσαμε πίσω μας τις θημωνιές και μπήκαμε στην πεδιάδα του Μαντζικέρτ. Το παχύ στρώμα της σκόνης, που σκεπάζει σήμερα τις άλλοτε καλλιεργημένες εκτάσεις, σηκώνεται σύννεφο γύρω μας. Εδώ το τοπίο είναι βάνουσο. Η σκόνη μπαίνει στα μάτια, κλείνει τους πόρους, μας πνίγει. Η ολέθρια πολιτική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας σε βάρος των ανεξάρτητων αρμενικών κρατιδίων και τα αποτελέσματα της μάχης, που χάθηκε σε αυτή την πεδιάδα τον Αύγουστο του 1071, μας πνίγουν ακόμα περισσότερο. Κάνει φοβερή ζέστη, τώρα το μεσημέρι, κι ας είναι χιονισμένη η κορυφή του όρους Σουφάν μπροστά μας. Μόλις πέσει ξαφνικά ο ήλιος και χαθεί το φως της ημέρας, το θερμόμετρο θα ακολουθήσει κι αυτό. Κάνει κρύο το βράδυ. Κι ο ήλιος ανατέλλει πολύ νωρίς το πρωί. Οι βοσκοί φορούν πάντα μάλλινα. Τα παιδιά πετούν πέτρες στο αυτοκίνητο, όπως κάνουν και με τα πρόβατά τους, αν ξεστρατίσει κανένα από το κοπάδι. Εκατομμύρια πρόβατα διασχίζουν κατά φάλαγγες το οροπέδιο, και τα βουβάλια, μόλις βρουνε καμιά σκιερή όχθη, ξαπλώνονται νωχελικά για να περάσουν το υπόλοιπο της ημέρας δίπλα στο νερό.

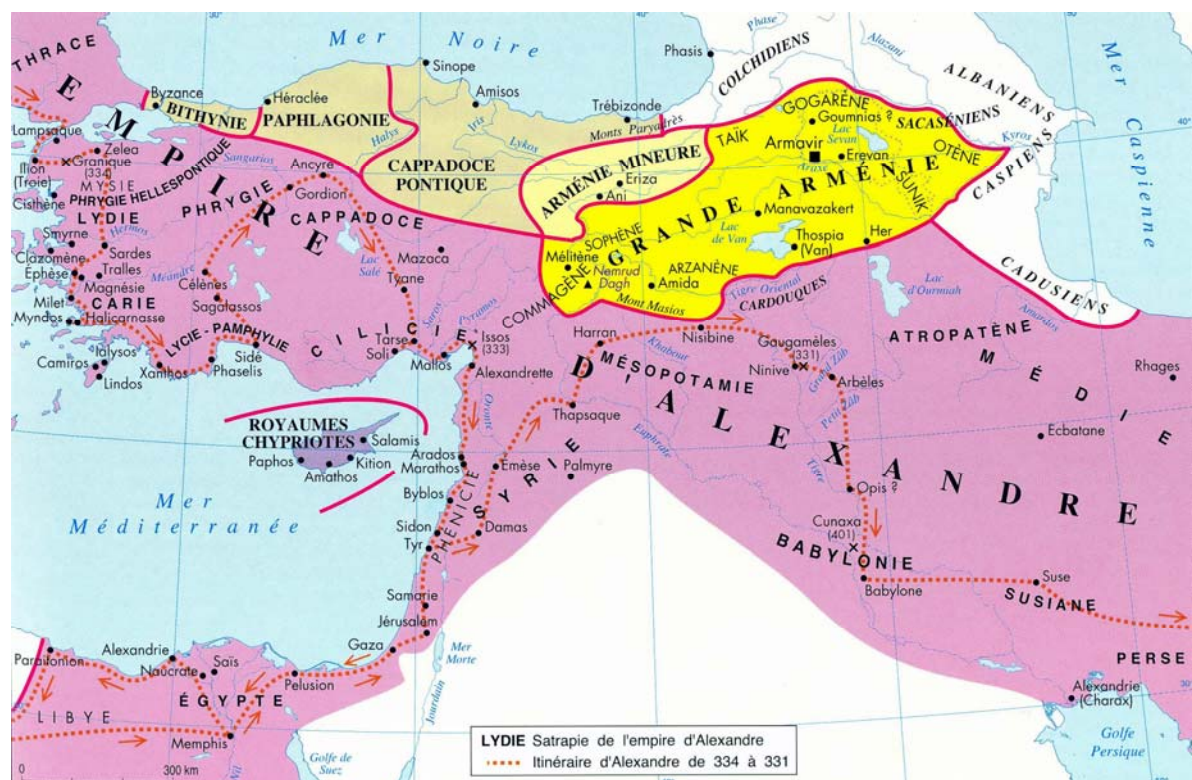
Πλούσιος τόπος. Σκληρός, ανοχύρωτος, αλλά πλούσιος. Γι' αυτό κι ο Ξενοφών, που τον περπάτησε από τη μίαν άκρη στην άλλη, συμβούλεψε τους φτωχούς συμπατριώτες του να πάνε στην Ασία, αν ήθελαν να ζήσουν μια πλούσια ζωή.

Όταν το 637 π.Χ., οι λαοί του Βορρά, Σκύθες και Κιμμέριοι, πέρασαν την τρομερή διάβαση του Καυκάσου και ξεχύθηκαν με τα άλογά τους στο οροπέδιο, για να το λεηλατήσουν και να φτάσουν στην Περσία και τη Μικρασία, ο βασιλιάς Σαρντουρί Γ' δεν μπόρεσε να τους αναχαιτίσει. Ο ρημαγμένος τόπος άρχισε να παρακμάζει. Έτσι, βρήκαν την ευκαιρία οι Μήδοι, που κατοικούσαν δυτικά της Κασπίας, να απλωθούν δυτικότερα.

Κατέκτησαν το Βασίλειο του Ουρατού, προχώρησαν ως την Καππαδοκία και σταμάτησαν στον ποταμό Άλυ (Kizil Irmak).

Μέσα στη γενική αναταραχή, η διείσδυση των αρμενικών ομάδων, που είχε ξεκινήσει από καιρό, πήρε τη μορφή της οργανωμένης εγκατάστασης. Ο νέος λαός, μίγμα μίγματος κι αυτός, κατάφερε να επιβάλει την παρουσία του και αφομοίωσε με ευκολία τους ομοεθνείς προκατόχους του. Κι όταν πια, στα τέλη του 6ου π.Χ. αιώνα, οι Αχαιμενίδες Πέρσες επεκτείνουν την κυριαρχία τους και φτάνουν ως το Αιγαίο, καταλύοντας όλες τις προηγούμενες ηγεμονίες, η Αρμενία θα αποτελέσει τη 13η Περσική Σατραπεία.

Μια τρίγλωσση επιγραφή, χαραγμένη στον βράχο της νότιας πλευράς του οχυρού λόφου του Βαν, μνημονεύει στα περσικά, στα ασσυριακά και στα ουραρτιανά την κατάκτηση της αρμενικής πρωτεύουσας Τούσμπα από τον Βασιλέα των Βασιλέων Ξέρξη, το 482 π.Χ.

Η διαδρομή της στρατιάς του Μεγάλου Αλεξάνδρου από το 334 έως το 330 π.Χ. (στικτή με κόκκινο): από την Θράκη και τον Ελλήσποντο / Δαρδανέλλια έως την Αίγυπτο κι από την έρημο της Συρίας ως τα Γανγάμηλα, τη Βαβυλώνα και τα Σούσα. Με ροζ: όλο το δυτικό τμήμα της αλεξανδρινής Αυτοκρατορίας (εκτός χάρτη το ανατολικό τμήμα). Με έντονο κίτρινο: η Μεγάλη Αρμενία εκείνης της εποχής (περιλαμβάνονται οι λίμνες Βαν και Σεβάν). Με απαλό κίτρινο: η Μικρή Αρμενία νότια των Ποντικών Άλπεων. Με μπλε: διάφορες ανεξάρτητες επαρχίες, όπως η Καππαδοκία η προς Πόντον και η Παφλαγονία (περίπου η έκταση του Πόντου), καθώς και η Βιθυνία που περιλαμβάνει τον Βόσπορο και το αρχαίο Βυζάντιον. Από το βιβλίο: Atlas Arménie (2001) σ. 23.

Από τη στιγμή που τα στρατεύματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου διάβηκαν τα Δαρδανέλλια, το 334 π.Χ., άνοιξε και προς την αντίθετη κατεύθυνση ο ιστορικός δρόμος που μέχρι τότε έφερνε τους λαούς από την Ανατολή στη Δύση. Έκτοτε, οι μεγάλες δυτικές δυνάμεις θα διεκδικούν τους ίδιους τόπους που διεκδικούν και οι μεγάλες δυνάμεις της Ανατολής. Και η Αρμενία θα μεταβληθεί σε χώρο-κλειδί γιγαντιαίων συγκρούσεων ανάμεσα στα αντίθετα ρεύματα που θα χρησιμοποιούν τα εδάφη της για την τελική τους αντιπαράθεση.

Ο Αλέξανδρος πέρασε τον Ευφράτη και τον Τίγρη αρκετά νοτιότερα από τα σημεία που είχαν περάσει οι Μύριοι. Τα ελληνικά στρατεύματα, που αντιμετώπισαν τα περσικά στα Γαυγάμηλα (στο βόρειο Ιράκ), τον Οκτώβριο του 331, έδωσαν την ευκαιρία στον σατράπη της Αρμενίας Ορόντη (Γερβάντ) να απαλλαγεί από την ηγεμονία των Αχαιμενιδών της Περσίας και να κηρύξει τη χώρα του ανεξάρτητη.

Η δυναστεία των Οροντιδών (Γερβαντουνί) βασίλευσε μέχρι το 212 π.Χ., όταν ο Μακεδόνας Αντίοχος Γ΄ ο Μέγας ενσωμάτωσε την Αρμενία στο Βασίλειο των Σελευκιδών, διαιρώντας την σε δύο επαρχίες. Η Μείζων Αρμενία (Μεγάλη Αρμενία) περιελάμβανε τις σημερινές τούρκικες περιοχές Ερζερούμ / Ερζουρούμ, Μους, Βαν, αλλά και το Γερεβάν της σύγχρονης Δημοκρατίας της Αρμενίας. Η Ελάσσων Αρμενία (Μικρή Αρμενία) περιελάμβανε τις τουρκικές περιοχές Σίβας, Ερζιντζάν και Μαλάτιας.

Όταν οι Ρωμαίοι νίκησαν τον Αντίοχο Γ΄ στη Μικρά Ασία, το 190 π.Χ., οι Αρμένιοι ηγεμόνες ανεξαρτητοποιήθηκαν και πάλι. Με την ανοχή των Ρωμαίων έφτιαξαν ένα μεγάλο «φεουδαρχικό» κράτος το οποίο, τον καιρό της βασιλείας του Τιγράνη του Μεγάλου (95-55 π.Χ.), απλώθηκε ως τη Βόρεια Μεσοποταμία κι επεκτάθηκε μέχρι τη Συρία.

Αυτός ο Τιγράνης (Ντικράν) ο Μέγας υπήρξε η μεγαλύτερη πολιτική προσωπικότητα της αρχαίας Αρμενίας. Οι προσπάθειες που έκανε για την ενοποίηση των γαιοκτητικών κρατιδίων και τη μεταλλαγή της πατριαρχικής αρμενικής κοινωνίας σε μια πιο συγκροτημένη μορφή εξελιγμένου κράτους, είχαν τα πρότυπά τους στον ελληνιστικό πολιτισμό. Ίδρυσε νέες πόλεις, όπου εγκατέστησε ελληνικούς πληθυσμούς. Προώθησε τις ελληνικές ιδέες, τις θρησκευτικές δοξασίες και την ελληνική γλώσσα, για να μειώσει την περσική επιρροή και να ανυψώσει τον πρωτόγονο αρμενικό παγανισμό σε πνευματικότερες σφαίρες. Κάλυψε Έλληνες τεχνίτες, ρήτορες και συγγραφείς στη νέα του πρωτεύουσα, την Τιγρανόκερτα, κι ο ίδιος παντρεύτηκε την Κλεοπάτρα, κόρη του τελευταίου βασιλιά του Πόντου, του Μιθριδάτη ΣΤ΄, για να αντιμετωπίσουν από κοινού τις ρωμαϊκές λεγεώνες.

Η απήχηση, όμως, της πολιτικής του δεν ήταν σπουδαία. Ούτε οι παραδοσιακές δομές της «φεουδαρχικής» κοινωνίας ξεπεράστηκαν ούτε οι πολυπληθείς αγροτοκτηνοτροφικές ομάδες αποδέχτηκαν τα ελληνικά ιδεώδη, που συγκινούσαν μόνο την αριστοκρατία, αλλά ούτε και οι Ρωμαίοι θέλησαν να αφήσουν το ισχυρό βασίλειο να αναπτυχθεί περισσότερο από ό,τι τους χρειαζόταν. Κάτω από τη ρωμαϊκή επικυριαρχία, το ημιαυτόνομο Αρμενικό Βασίλειο έπρεπε να παίζει τον ρόλο του σαν «κράτος-ασπίδα» ανάμεσα στους δύο θανάσιμους αντιπάλους: την Περσία των Σασανιδών και τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Έτσι, το αρχαιότερο χριστιανικό κράτος του κόσμου, που ασπάστηκε επίσημα τη νέα θρησκεία το 301, όταν ο άγιος Γρηγόριος ο Φωτιστής των Αρμενίων έπεισε με ένα τέχνασμα τον βασιλιά Τριντάντ να βαπτισθεί, έμελλε να μεταβληθεί σε πεδίο μάχης. Οι Σασανίδες Πέρσες κατέλαβαν το ανατολικό τμήμα της χώρας και ενίσχυσαν με κάθε τρόπο τα αντιρωμαϊκά αισθήματα των εθνικά υπερήφανων Αρμενίων. Οι Ρωμαίοι, κι αργότερα οι Βυζαντινοί, κράτησαν με τα δόντια το δυτικό κομμάτι και προσπάθησαν, δίχως επιτυχία, να συγκρατήσουν τις χωριστικές τάσεις της Γρηγοριανής Εκκλησίας, η οποία, μετά τη Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο του 451, αποσχίστηκε από την παλαιότατη Μητρόπολη Καισαρείας.

Από τις Ποντικές Άλπεις έως τον μέσο Ευφράτη, το βυζαντινοπερσικό σύνορο, που χώριζε στα δύο το αρμενικό οροπέδιο, μεταφερόταν άλλοτε ανατολικότερα άλλοτε δυτικότερα, ως την εποχή της ηράκλειας εκστρατείας, που έληξε το 630 με την οριστική αποχώρηση των περσικών στρατευμάτων. Διοικητές της πρώην περσικής Αρμενίας διορίστηκαν, από τον αυτοκράτορα Ηράκλειο και τους διαδόχους του, οι πρίγκιπες Δαυΐδ Ζαχαρούνι, Βαραστιρότς και Σεμπάτ Μπαγκρατουνί, παίρνοντας και τους τιμητικούς τίτλους του «κουροπαλάτη», του «πρωτοσπαθάριου» και του «κόμητος».

Τώρα που ο πόλεμος είχε τελειώσει, κι ο μόνος κουρνιαχτός στο βάθος του ανοιχτού ορίζοντα ήταν αυτός των μεγάλων κοπαδιών, που ξαναγύρισαν στα απέραντα βοσκοτόπια, όλα έδειχναν πως ο άξιος αυτοκράτορας Ηράκλειος και ο σοφός συμβουλάτορας του, ο Πατριάρχης Σέργιος, θα ασκούσαν μιαν ήπια πολιτική ανοχής ως προς το ακανθώδες αρμενικό ζήτημα.

Πριν προλάβει, όμως, η κωνσταντινουπολίτικη εξουσία να αναδιοργανώσει τις ανατολικές επαρχίες, που είχαν μόλις εκκενώσει οι Πέρσες, στα νότια σύνορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας φάνηκαν οι έφιπποι σύντροφοι του Προφήτη Μωάμεθ. Κατατρόπωσαν τον βυζαντινό στρατό, τον Αύγουστο του 636, κατέλαβαν ολόκληρη τη Μέση Ανατολή μέσα σε πέντε χρόνια, χτύπησαν την Αρμενία το 643, ανέκοψαν για μερικά χρόνια την

ορμή τους, για να αντιμετωπίσουν δικά τους εσωτερικά προβλήματα, και ξαναπέρασαν τον Αντίταυρο το 654. Διασχίσανε τα αρμενικά υψίπεδα, προχώρησαν βορειοανατολικά, κατέλαβαν τη Θεοδοσιούπολη (Erzurum), παρέκαμψαν τα βουνά του Πόντου κι έφτασαν στη Μαύρη Θάλασσα, αφού κατέκτησαν και το ορθόδοξο Βασίλειο της Γεωργίας. Την επόμενη χρονιά ο χαλίφης της Δαμασκού Οθμάν διόρισε διοικητή της αρμενικής επαρχίας του Χαλιφάτου του τον Αρμένιο αριστοκράτη Χαμαζάσπ Μαμικονιάν.

Κι ο πόλεμος ξανάρχισε. Κι οι ατέλειωτες ιστορίες του ατέλειωτου χειμώνα στην αραβοκρατούμενη Αρμενία μιλούσαν για δράκους και δρακοντοκτόνους καβαλάρηδες, για τη μεγάλη αρκούδα που νίκησε ο άοπλος κυνηγός, για τον νεαρό Δαυΐδ που αντιμετώπισε τον γίγαντα Γολιάθ, για τον Θεό που τιμώρησε τους Πρωτόπλαστους να βγάζουν το ψωμί τους με κόπο κι αγωνία. Άλλοι αναπολούσαν την Κωνσταντινούπολη κι άλλοι διηγούνταν παραμύθια για τα παλάτια του χαλίφη στη Βαγδάτη, ενώ οι τεχνίτες, που δούλευαν με μεγάλη μαστοριά την πέτρα, σκάλιζαν, με κρυφό πόθο, όλα αυτά στους εξωτερικούς τοίχους των εκκλησιών που τους παράγγελναν οι γαιοκτήμονες και τα μεγάλα μοναστήρια.

Κι ο πόλεμος συνεχιζόταν. Οι Βυζαντινοί μπήκαν στη Θεοδοσιούπολη. Οι Άραβες λεηλάτησαν την Καππαδοκία. Το 884, ο χαλίφης αναγόρευσε βασιλιά της Αρμενίας ένα μέλος της αρχαίας οικογένειας Μπαγκρατούνι. Τότε, έσπευσε κι ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου να στείλει κι αυτός ένα πολύτιμο στέμμα στον εκλεκτό τού χαλίφη. Μα οι άρχοντες Αρτζρουνί δεν θα αφήσουνε τα δύο στέμματα στο κεφάλι του αντίπαλου μεγαλοκτηματία. Με τη βοήθεια του αλλόθρησκου εμίρη του Αζερμπαϊτζάν θα φτιάξουν κι αυτοί δικό τους κράτος. Αλλά οι Βυζαντινοί κάποτε θα κουραστούν να στέλνουν δώρα και να απονέμουν τίτλους στους ανυπότακτους ηγεμόνες, που έχασαν την ευκαιρία της δημιουργίας ενός ενιαίου και ισχυρού κράτους διαμελίζοντάς το σε τέσσερα αρμενικά βασίλεια.

Μα κανείς δεν υπολόγισε πως πίσω από τις σελτζουκικές δυνάμεις, που κατέλαβαν τη Βαγδάτη το 1055, ακολουθούσαν τα πλήθη των Τουρκομάνων βοσκών που αναζητούσαν νέα οροπέδια.

Στα βόρεια της λίμνης Βαν, στην πεδιάδα που φτάνει μέχρι τα πόδια του ηφαιστείου του Σουφάν, μπροστά στο μικρό αρμενικό κάστρο του Μαντζικέρτ, εκείνον τον φοβερό Αύγουστο του 1071 ο σουλτάνος Αλπ Ασλάν δεχόταν με τιμές τον αιχμάλωτο Βυζαντινό αυτοκράτορα Ρωμανό Διογένη.

«**Ο λύκος έφαγε τα αρνιά και το λιοντάρι έφαγε τον λύκο**» είπαν οι Αρμένιοι, όταν έμαθαν ότι «aslan» στα τουρκικά σημαίνει λιοντάρι. Η ανοχύρωτη, συνοριακή και μόνιμα εμπόλεμη πατρίδα τους τούς είχε υποχρεώσει να αναπτύξουν όλους τους αμυντικούς

μηχανισμούς διάσωσης. Είχαν συμβιώσει με αλλοεθνείς κι αλλόθρησκους κυρίαρχους. Είχαν αντισταθεί στην εθνική, θρησκευτική και πολιτιστική τους αφομοίωση. Είχαν πολεμήσει προς όλες τις κατευθύνσεις. Είχαν συμμαχήσει με τον έναν αντίπαλο εναντίον του άλλου κι είχαν συνωμοτήσει με τον έναν εχθρό για να απαλλαγούν από τον άλλο. Είχαν εξαναγκαστεί να μεταναστεύσουν, να δηλώσουν υποταγή, να στρατευτούν, να εξυπηρετήσουν ξένα συμφέροντα. Είχαν ζήσει εκατοντάδες χρόνια στην κόψη του σπαθιού κι είχαν μάθε να σέβονται τους εχθρούς και να φοβούνται τους φίλους.

Από το Παϊπερτ και τη Θεοδοσιούπολη (Bayburt και Erzurum στα νότια των Ποντικών Άλπεων) ως τη Μελιτηνή και την Άμιδα (Malatya στον Ευφράτη και Diyarbakir στον Τίγρη) οι Τουρκομάνοι νομάδες έρχονταν τώρα, για πρώτη φορά, σε επαφή με τον χριστιανικό πολιτισμό των Αρμενίων και των Βυζαντινών, τον πολιτισμό των Γεωργιανών στα ανατολικά, των Περσών στον Νότο και των Αράβων της Συρίας στα νοτιοδυτικά. Η απομάκρυνσή τους από τα δύο κέντρα της σελτζουκικής εξουσίας, τη Βαγδάτη, πρωτεύουσα των Μεγάλων Σελτζούκων, και το Ικόνιο, έδρα του Σουλτάνου του Ρουμ, – απομάκρυνση την οποία επεδίωξε η σελτζουκική αριστοκρατία–, ο πρόσφατος εξισλαμισμός τους, η αυστηρότητα και η απλότητα της δικής τους νομαδικής ζωής, καθώς και η εγκατάστασή τους σ’ αυτό το πολιτιστικό σταυροδρόμι συνιστούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτής της νέας μωαμεθανικής κοινωνίας, που έζησε στα υψίπεδα της Ανατολίας κοντά στα παλαιά έθνη.

Μόνο που ο ένας πόλεμος διαδεχόταν τον άλλο, και τα αντίπαλα στρατεύματα διέσχιζαν τα απέραντα χορτολίβαδα και τις σπαρμένες πεδιάδες για να πάνε άλλοτε ανατολικά κι άλλοτε δυτικά.

Οι λαοί του οροπεδίου, προσπαθώντας να επιζήσουν σε αυτόν τον τόπο των δραματικών συγκρούσεων, αναδιπλώθηκαν και κλείστηκαν στο εθνικό τους καβούκι. Κοινωνίες σιωπηλές. Άνθρωποι σκληροτράχηλοι. Ελεύθεροι ως τα τρίςβαθα της ψυχής τους.

Έτσι, πέρασαν κοντά 850 χρόνια από τότε που το λιοντάρι έφαγε τον λύκο. Κι είχε φτάσει τώρα η ώρα της φρικαλέας σφαγής, του μεγάλου ξεριζωμού και της διασποράς του αρμενικού έθνους στα πέρατα της οικουμένης.

Αύγουστος του 1987. Μέσα στα ζαφειρένια νερά της λίμνης Βαν, ένα νερόφιδο τίναξε το μακρουλό κορμί του κι άρπαξε ένα ψάρι. Μα πριν προλάβει να το καταπιεί, έπεσε σαν βολίδα από τον ουρανό ένας αετός. Άρπαξε την ουρά του ψαριού, τίναξε με δύναμη τα φτερά του, πολέμησε με το κεφάλι μέσα στο νερό για να το τραβήξει από το στόμα της

νεροφίδα –ενώ αυτή κουλουριαζόταν και πεταγόταν, προσπαθώντας να κρατήσει τη λεία της– ώσπου, στο τέλος, πέταξε με το ξεσκισμένο τρόπαιο στο ράμφος του, και η νεροφίδα γλίστρησε με ταχύτητα για να χωθεί στα βράχια της νησίδας Αχταμάρ.

Φέραμε βόλτα με τη βενζινάκατο το έρημο νησάκι και σταθήκαμε για να επισκεφθούμε το ανακτορικό παρεκκλήσιο του Τιμίου Σταυρού, που έχτισε ο Γκαγκίκ Αρτζρουνί, βασιλιάς του αρμενικού κρατιδίου του Βασπουρακάν το 915, μέσα στο παλάτι του Αχταμάρ. Στους εξωτερικούς τοίχους της ανακτορικής εκκλησίας τα ανάγλυφα απεικονίζουν την ιστορία της Ανθρωπότητας από «κτίσεως κόσμου» έως την εποχή του κτήτορα-βασιλιά Γκαγκίκ, ο οποίος κάθεται σταυροπόδι και δοκιμάζει το νιο κρασί. Ζώα και μυθικά τέρατα της Ανατολής, η άγρια πανίδα της χώρας, οι βιβλικές και οι μυθολογικές σκηνές μπλέκονται με δρακοντοκτόνους πολεμιστές, ενώ ο ξυπόλυτος Δαυΐδ νικά με τη σφεντόνα του τον γίγαντα Γολιάθ. Έξι ζώνες με ανάγλυφα. Οι 153 μορφές που απεικονίζονται στην κοκκινωπή πέτρα είναι όσες και τα ψάρια του ευαγγελικού θαύματος. Γύρω από τον τετράκογχο σταυροειδή ναό με τον δεκάπλευρο κωνικό τρούλο, οι εκατοντάδες τάφοι θυμίζουν τη χιλιόχρονη ιστορία της αλλοτινής μονής: 915-1917. Ένα οροπέδιο σπαρμένο με κόκαλα.

Στα αιματοβαμμένα νερά της πελώριας λίμνης καθρεφτίζονται τα χιονισμένα ηφαίστεια. Κι ο αετός ταξιδεύει ακόμα προς τον βιότοπο του όρους Σουφάν.

Μαριάννα Κορομηλά, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1989

Το Χαλιφάτο των Αββασιδών (με πράσινο) τον 8ο αι., πρωτεύουσα η Βαγδάτη. Με διαφορετικό πράσινο: το αραβικό «Αντιβασιλείο» της Αρμενίας με τις τέσσερις επαρχίες του, στις οποίες περιλαμβάνεται το σημερινό Αζερμπαϊτζάν και το μεγαλύτερο μέρος της Γεωργίας, από την περιοχή γύρω από τη λίμνη Βαν και το οροπέδιο έως τον Καύκασο και την Κασπία. Με ροζ διαγράμμιση: η αμφισβητούμενη περιοχή του Αντίταυρου ανάμεσα στο Χαλιφάτο και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Με κίτρινη διαγράμμιση, εντός των βυζαντινών και των αραβικών εδαφών: μέρη από τα οποία εκδιώχτηκαν οι αρμενικοί πληθυσμοί. Ο χάρτης είναι από το βιβλίο: Atlas Arménie (2001) σ. 45.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία (εκτός χάρτη τα περισσότερα βαλκανικά εδάφη) και το Βασίλειο των Σαφαβιδών της Περσίας το 1639. Με κιτρινόμαυρη βούλα: δέκα αρμενικά κέντρα στα οποία η οθωμανική εξουσία είχε παραχωρήσει σχετική αυτονομία. Οι εκδιώχτηκαν οι αρμενικοί πληθυσμοί. Τέσσερα από αυτά βρίσκονται στο οροπέδιο της ανατολικής Ανατολίας, κέντρο της αλλοτινής Μεγάλης Αρμενίας. Ο χάρτης είναι από το βιβλίο: Atlas Arménie (2001) σ. 63.

Η Μέση Ανατολή και οι χώρες του Καυκάσου το 2001. Με πορτοκαλί: η σημερινή Δημοκρατία της Τουρκίας, Ευρωπαϊκή κι Ασιατική. Η λίμνη Βαν βρίσκεται κοντά στα σύνορα Τουρκίας-Ιράν κι αρκετά βορειότερα από τα σύνορα Τουρκίας-Ιράκ. Με κίτρινο: η Δημοκρατία της Αρμενίας. Με μπλε διαγώνια διαγράμμιση: τα γεωργιανά κι αρμενικά εδάφη που παραχωρήθηκαν από τη Σοβιετική Ένωση (Λένιν) στις επαναστατικές δυνάμεις της Τουρκίας (Ατατούρκ) με τη Συνθήκη της Μόσχας και του Καρς το 1921. Με πράσινη διαγώνια διαγράμμιση: τα συριακά εδάφη που παραχωρήθηκαν από τη Γαλλία στην Τουρκία (την εποχή της γαλλικής «εντολής», δηλαδή κατοχής της Συρίας και του Λιβάνου) σε δύο περιόδους του Μεσοπολέμου: το 1923 ένα τμήμα της συνοριακής ζώνης και το 1939 το Σαντζάκι της Αλεξανδρέττας όπου, εκτός από το ομώνυμο λιμάνι, βρίσκεται και η Αντιόχεια, ιστορική πρωτεύουσα της Συρίας. Στην περιοχή ζούσαν πολλοί Χριστιανοί, κυρίως Σύριοι, Άραβες και Αρμένιοι. Ο χάρτης είναι από το βιβλίο: Atlas Arménie (2001) σ. 73.

Όλοι οι χάρτες με τις λεπτομερείς ταυτότητές τους υπάρχουν και στο Συνοδευτικό Υλικό του κειμένου. Δες επίσης, Βιβλιογραφία.